

JĘZYKOZNAWSTWO OGÓLNE

Kognitywistyka UAM, rok II

WYKŁAD 12: METODY BADAŃ I REFLEKSJI LINGWISTYCZNYCH

JERZY POGONOWSKI

ZAKŁAD LOGIKI I KOGNITYWISTYKI UAM

1 Uwagi wstępne

Niniejszy kurs przewidywał 15 tematów wykładów. Dotąd omówiliśmy 11. W dzisiejszym wykładzie przedstawimy krótko cztery ostatnie tematy:

1. *Szkoły i teorie lingwistyczne.*
2. *Prawa, hipotezy, metody badań.*
3. *Język w świetle wybranych nauk.*
4. *Filozofia języka.*

Przypominam, że w związku ze służbowym wyjazdem pracownika Jerzego Pogonowskiego w marcu oraz jego chorobą w maju dwa wykłady była uprzejma przeprowadzić w zastępstwie Pani mgr Marta Durczak:

1. 10 marca 2016. *Akwizycja języka.*
2. 12 maja 2016. *Badania korpusowe.*

26 maja 2016 w Rzeczpospolitej Polskiej obchodzono święto religijno-państwowe, w związku z czym nie przeprowadzono planowanego na ten dzień wykładu.

2 Wielkie szkoły lingwistyczne

Refleksja nad językiem prowadzona była już w Starożytności i kontynuowana przez wieki następne. Za początek *naukowej* refleksji lingwistycznej uważa się jednak dopiero wiek XIX.

1. *Sanskryt*. Odkrycie podobieństwa sanskrytu do znanych języków europejskich miało fundamentalne znaczenie dla początków naukowego językoznawstwa. W 1786 roku William Jones sformułował tezę o pokrewieństwie sanskrytu, greki oraz łaciny oraz przypuszczenie, że również inne języki należą do owej wspólnej rodziny:

The *Sanscrit* language, whatever be its antiquity, is of a wonderful structure; more perfect than the *Greek*, more copious than the *Latin*, and more exquisitely refined than either, yet bearing to both of them a stronger affinity, both in the roots of verbs and the forms of grammar, than could possibly have been produced by accident; so strong indeed, that no philologer could examine them all three, without believing them to have sprung from some common source, which, perhaps, no longer exists; there is a similar reason, though not quite so forcible, for supposing that both the *Gothic* and the *Celtic*, though blended with a very different idiom, had the same origin with the *Sanscrit*; and the old *Persian* might be added to the same family.

2. *Początki językoznawstwa porównawczego*. Franz Bopp (1791–1867) przedstawił w formie systematycznej zestawienie faktów dotyczących sanskrytu w porównaniu z innymi językami indoeuropejskimi w 1816 roku, co uważać można za początek językoznawstwa porównawczego. Inni ważni przedstawiciele tego nurtu to:
 - (a) Rasmus Kristian Rask (1787–1832)
 - (b) Jakub Grimm (1785–1863)
3. *Humboldtyzm*. Wilhelm von Humboldt (1757–1835) przez wielu uważany jest za ojca językoznawstwa ogólnego. Wypowiadał się na temat badań synchronicznych w językoznawstwie. Zajmował się stosunkiem między strukturą języka a mentalnością narodu (koncepcja *Weltanschauung*).
4. *Psychologizm*. Wilhelm Wundt (1832–1920) jest autorem dzieła *Völkerpsychologie*, w którym zawarł uwagi m.in. o percepcji mowy, tworzeniu wyra-

zów złożonych, zmianach językowych. Dodać wypada, że Wundt był założycielem pierwszego laboratorium psychologii eksperymentalnej.

5. *Szkoła młodogramatyków*. Przedstawiciele tej szkoły zasłużyli się nadaniem ścisłości metodzie historyczno-porównawczej. Ustalali prawa zmian głosowych. Zwracali szczególną uwagę na występujące w językach regularności. Ważni przedstawiciele tej szkoły to:

- (a) Otto Behaghel (1854–1936)
- (b) Wilhelm Braune (1850–1926)
- (c) Karl Brugmann (1849–1919)
- (d) Berthold Delbrück (1842–1922)
- (e) August Leskien (1840–1916)
- (f) Adolf Noreen (1854–1925)
- (g) Hermann Osthoff (1847–1909)
- (h) Hermann Paul (1846–1921)
- (i) Eduard Sievers (1850–1932)

2.1 Strukturalizm

Zasadnicze tezy strukturalizmu znajdują swój początek w tekście opublikowanym w 1916 roku na podstawie notatek uczniów Ferdinanda de Saussure'a (1857–1913).

Niektóre cechy strukturalizmu językoznawczego:

1. *Odróżnienie języka (jako systemu) od mowy.*
2. *Odróżnienie signifiant–signifié.*
3. *Traktowanie systemu języka jako hierarchicznej struktury podsystemów.*
4. *Wyróżnienie relacji syntagmatycznych oraz paradygmatycznych.*
5. *Wskazanie na fundamentalną rolę relacji opozycji w podsystemach językowych.*
6. *Dominacja badań synchronicznych.*

Odmiany strukturalizmu:

1. *Strukturalizm praski*. Książę Mikołaj Siergiejewicz Trubiecki (1890–1938) może być uważany za twórcę strukturalnej fonologii, której wykład zawiera jego książka *Grundzüge der Phonologie* (1939). Na doniosłą rolę *cech dystynktywnych* (przede wszystkim opartych na zasadzie binarności) wskazywał Roman Jakobson (1896–1982). Z pierwszego wykładu pamiętamy też *schemat Jakobsona*.
2. *Strukturalizm kopenhaski*. Luis Hjelmslev (1899–1965) jest twórcą *glossematyki*, całościowej strukturalistycznej teorii języka, opisanej w *Omkring sprogteoriens grundlæggelse* (1943). Wprowadził m.in. pojęcia: *cenem, plem, plan wyrażania* oraz *plan treści*. Próbę matematycznego opisu (wybranych aspektów) glossematyki zawiera praca Pogonowski 1991.
3. *Strukturalizm amerykański*. Leonard Bloomfield (1887–1949) znacząco przyczynił się do rozwoju badań strukturalistycznych prowadzonych w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej – por. jego wpływowy podręcznik *Language* (1933). Warto zauważyć, że na terenie Ameryki Północnej lingwiści mieli do dyspozycji wielką różnorodność danych z wielu języków indiańskich (podobnym bogactwem dysponowali lingwiści na terenach byłego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich). Inni wielcy strukturaliści amerykańscy to:
 - (a) *Franz Boas* (1858–1942). *Handbook of American Indian Languages* (1911).
 - (b) *Edward Sapir* (1884–1939). *Language. An Introduction to the Study of Speech* (1921).
 - (c) *Zellig Sabbetai Harris* (1909–1992). *Methods in Structural Linguistics* (1951).

Sławnym językoznawcą amerykańskim był również Benjamin Lee Whorf (1897–1941). *Hipoteza Sapira-Whorfa* głosi, że język wpływa (w jakimś stopniu) na sposób myślenia:

1. *Determinizm językowy*. Język kształtuje nasz sposób postrzegania świata.
2. *Relatywizm językowy*. Ludzie myślący w różnych językach odmiennie postrzegają świat.

2.2 Lingwistyka generatywno-transformacyjna

Pod koniec pierwszej połowy XX wieku w lingwistyce tworzony zaczął być nowy paradygmat badawczy, znany później pod nazwą *lingwistyki generatywno-transformacyjnej*. Za najważniejszego przedstawiciela tego kierunku w językoznawstwie uważa się Noama Avrama Chomsky'ego (ur. 1928).

Wybrane fakty dotyczące podejścia generatywno-transformacyjnego:

1. *Odrzucenie behawioryzmu w lingwistyce.*
2. *Zainteresowanie związkami między gramatyczną a logiczną strukturą wypowiedzi.*
3. *Zaproponowanie zestawów reguł generowania zdań.*
4. *Zaproponowanie zestawów reguł transformacji zdań.*
5. *Odróżnienie struktury powierzchniowej i struktury głębokiej.*
6. *Ustalenie hierarchii języków zależnej od generujących je gramatyk.*
7. *Próby charakterystyki kompetencji lingwistycznej.*
8. *Próby zbudowania semantyki generatywnej.*
9. *Próby charakterystyki gramatyki uniwersalnej.*
10. *Hipoteza natywizmu językowego.*

Kilka ważnych klasycznych pozycji nurtu generatywno-transformacyjnego autorstwa Noama Avrama Chomsky'ego:

1. *Syntactic Structures* (1957).
2. *Aspects of the Theory of Syntax* (1965).
3. *Cartesian Linguistics* (1965).
4. *Language and Mind* (1968).
5. *Lectures on Government and Binding* (1981).

Transformacyjno-generatywne ujęcie języka było rozwijane przez wielu (tyśiące) lingwistów. Wymienimy jedynie kilka znanych nazwisk:

1. *Charles J. Fillmore* (1929–2014).

2. *Jerold J. Katz* (1932–2002).
3. *James David McCawley* (1938–1999).
4. *Morris Halle* (ur. 1923).
5. *George P. Lakoff* (ur. 1941).
6. *Ray Jackendoff* (ur. 1945).

2.3 Lingwistyka kognitywna

W 1980 roku George Lakoff i Mark Johnson opublikowali słynną pracę *Metaphors we live by*. Wykazują w niej, że podstawowym mechanizmem tworzenia znaczeń są *metafory pojęciowe*:

Metafory nie są jedynie czymś, co umożliwia nam spojrzenie *poza*.

W rzeczywistości widzieć coś poza metaforą można jedynie posługując się inną metaforą.

Wygląda na to, że zdolność pojmowania doświadczeń za pośrednictwem metafory jest kolejnym zmysłem, jak wzrok, dotyk czy słuch, a metafora dostarcza jedyne sposoby postrzegania i doświadczania znacznej części świata rzeczywistego.

Metafora jest takim samym i równie cennym elementem naszego funkcjonowania co zmysł dotyku.

Przykłady metafor poznawczych:

1. *Czas*. Dla wyrażania czasu posługujemy się pojęciami przestrzennymi.
2. *Argumentacja*. Toczenie sporu rozumieć możemy w terminach *walki*.
3. *Miłość*. Lakoff i Johnson twierdzą, że *miłość* rozumieć możemy posługując się metaforą *podróży*.

Na trzecim roku studiów słuchacze będą mieli możliwość uczestniczenia w kursie *Językoznawstwo kognitywne*, podczas którego szczegółowo zostanie omówiona rola metafor poznawczych.

2.4 Inne ważne nurty w lingwistyce

Oczywiście nie sposób w tej krótkiej prezentacji omówić większość ważnych kierunków badań lingwistycznych. Hasłowo jedynie wspomnimy o następujących:

1. *Szkoła kazańska*. Jan Baudoin de Courtenay (1845–1929) oraz Mikołaj Kruszewski (1851–1887).
2. *Lingwistyka funkcjonalna*. André Martinet (1908–1999).
3. *Tagmemika*. Kenneth Lee Pike (1912–2000).
4. *Gramatyka stratyfikacyjna*. Sydney MacDonald Lamb (ur. 1929).

3 Prawa, hipotezy, metody badań

3.1 Metody badań

Językoznawstwo wykorzystuje metody badawcze wypracowane w innych naukach, dla przykładu:

1. *Metody statystyczne*. Zależności między jednostkami tekstu można mierzyć, stosując np. *procesy Markowa*. Ustalać można też zależności między złożonością jednostek językowych a ich frekwencją. Metody statystyczne pozwalają na wykrywanie pokrewieństwa genetycznego języków (glottochronologia).
2. *Metody stosowane w akustyce*. Mowa badana może być jako zjawisko fizyczne, z wykorzystaniem metod, które znane są w akustyce.
3. *Metody matematyczne*. Istnieje olbrzymia różnorodność zastosowań metod matematycznych w badaniach języka. Wykorzystuje się np. *teorię informacji*, charakteryzując komunikaty językowe. *Teoria gramatyk formalnych* oraz *teoria automatów* znajduje zastosowania nie tylko w opisach składniowych. Metody *topologiczne* bywają użyteczne w opisach semantycznych.

Do najważniejszych metod badań diachronicznych należą:

1. *Metoda filologiczna*. Uważana za najpewniejszą, jednak ograniczona do sytuacji, w których dostępne są zabytki piśmiennicze, na których podstawie stwierdzić możemy, jakim zmianom podlegał badany język.

2. *Metoda rekonstrukcji wewnętrznej*. Metoda ta wykorzystuje m.in. występowanie oboczności oraz wyjątków dla ustalania, które formy językowe są wcześniejsze, a które późniejsze.
3. *Metoda historyczno-porównawcza*. Pokrewieństwo języków (pochodzenie od wspólnego prajęzyka) ustalamy biorąc pod uwagę regularne odpowiedniości między strukturami fonetycznymi wyrazów o podobnym znaczeniu. Zwykle bierze się przy tym pod uwagę pewne wyróżnione podzbiory słownictwa: nazwy części ciała, liczebniki, nazwy stosunków pokrewieństwa.
4. *Topomastyka*. Dane dotyczące nazw miejscowych mogą służyć za podstawę do wnioskowań o rozwoju i pokrewieństwie języków.
5. *Wykorzystanie danych archeologicznych*. Szczęśliwe odnalezienie zabytków piśmienniczych może zostać wykorzystane w metodzie filologicznej (patrz wyżej). Ponadto, także inne znaleziska (np. szczątki roślin lub zwierząt) mogą być wykorzystane w spekulacjach dotyczących wspólnot językowych.

3.2 Prawa

Na pierwszym wykładzie wspomnieliśmy, że wiele ustaleń językoznawców ma charakter nie tyle bezwyjątkowych *praw* (opisujących prawidłowości rządzące językiem), co raczej charakter stwierdzeń o *tendencjach*, o zależnościach (w określonym sensie) „typowych”.

Przykłady praw lingwistycznych (dobre trochę *ad hoc*):

1. *Prawo Zipfa*. Opisuje zależność między częstotliwością występowania jednostek językowych (wyrazów) a ich rangą na liście jednostek ułożonej wedle częstości ich występowania. Zależność ta ma charakter odwrotnej proporcjonalności, a więc iloczyn częstotliwości i rangi jest wielkością stałą.
2. *Prawa Behaghela*. Dotyczą pozycji wyrazów i fraz w zdaniach, w zależności od łączących je relacji semantycznych:
 - (a) Elementy powiązane mentalnie występują blisko siebie w zdaniu.
 - (b) To co ważniejsze występuje przed mniej ważnym.
 - (c) Krótsza fraza z reguły występuje przed dłuższą.
3. *Prawo Menzeratha-Altmanna*. Głosi ono, że wraz ze wzrostem złożoności konstrukcji językowej maleje złożoność składników tej konstrukcji. Zależność tę oddaje wzór:

$$y = a \cdot x^{-b} \cdot e^{-cx},$$

gdzie y jest wielkością konstrukcji (mierzoną np. przez liczbę sylab), x jest wielkością składnika (mierzoną np. przez liczbę sylab, przypadającą na wyraz), zaś a, b, c są parametrami. W myśl tego prawa:

- (a) Im dłuższe zdanie (długość mierzona liczbą fraz), tym krótsze frazy składowe (długość mierzona liczbą wyrazów).
- (b) Im dłuższy wyraz (długość mierzona liczbą sylab), tym krótsze tworzące go sylaby.

4. *Prawo Grimma*. Dotyczy zmian w systemie dźwiękowym, a konkretnie tzw. *przesuwek spółgłoskowych*:

- (a) Praindoeuropejskie spółgłoski zwarte bezdźwięczne przechodzą w pragermańskim w zwarte dźwięczne (jeśli występują przed akcentem), a w przydechowe (jeśli występują po akcencie).
- (b) Praindoeuropejskie spółgłoski zwarte dźwięczne przechodzą w pragermańskim w zwarte bezdźwięczne.
- (c) Pragermańskie spółgłoski zwarte bezdźwięczne po samogłoskach w śródgłosie przechodzą w staro-wysoko-niemieckie długie bezdźwięczne szczelinowe, a po spółgłoskach i w nagłosie – w zwarto-szczelinowe.
- (d) Pragermańskie zwarte dźwięczne w większości tracą dźwięczność w staro-wysoko-niemieckim.

5. *Prawa preferencyjne*. Theo Vennemann podał przykłady ciekawych praw dotyczących tego, co *preferowane* jest w językach świata (Vennemann 1983). Omawialiśmy niektóre z tych praw w Pogonowski 1996, gdzie pisaliśmy (strona 106):

Prawa preferencyjne mają zdawać sprawę z tego, co jest zjawiskiem „typowym” w językach świata, co zaś jest raczej nieoczekiwane, odbiegające od „normy”. Oto niektóre z podanych przez Vennemanna przykładów takich praw:

1. Używanie wyłącznie afiksacji dla wyrażania informacji gramatycznej jest preferowane wobec używania do tych celów mutacji (tonu, akcentu etc.) – i to albo tylko mutacji, albo mutacji wraz z afiksacją; przy założeniu zasady *caeteris paribus*.

2. Aglutynacja w połączeniu z harmonią wokaliczną jest preferowana względem aglutynacji bez harmonii wokalicznej.

3. Zróżnicowanie w systemie zaimków osobowych odnoszące się do statusu społecznego nadawcy i odbiorcy tylko w drugiej osobie jest preferowane względem takiego zróżnicowania także w trzeciej osobie.

Dla każdego orientującego się choćby pobieżnie w językoznawstwie ogólnym i porównawczym jest widoczne, że prawa preferencyjne nie mogą być interpretowane jako oddające zależności o charakterze statystycznym. Mają one charakter całkowicie jakościowy – wydaje się, że są wyrazem przekonania (niektórych) lingwistów o tym, jak (wedle akceptowanych przez nich teorii lingwistycznych) wyglądać powinny języki naturalne. Najciekawszych zastosowań praw preferencyjnych szukać należałoby prawdopodobnie w językoznawstwie diachronicznym (jako prototypów praw wyjaśniających zmiany językowe).

6. *Prawa w typologii strukturalnej języków*. Na wykładzie dotyczącym składni podaliśmy przykład oryginalnej typologii syntaktycznej zaproponowanej przez Tadeusza Milewskiego. Można zastanawiać się nad ewentualnymi prawami lingwistycznymi, które miałyby objaśniać, *dłaczego* w językach świata spotykamy wyłącznie takie typy języków, jakie wyróżnił Milewski.
7. *Prawa dotyczące kwantyfikatorów*. Na poprzednim wykładzie podaliśmy propozycję semantyki dla wyrażeń kwantyfikujących, występujących w językach etnicznych. Warunki takie jak *ISOM* czy *CONSERV* są pewnymi założeniami, precyzującymi, co chcemy uważać za (uogólniony) kwantyfikator. Osobną sprawą jest to, czy takie warunki spełniane są poprzez wyrażenia kwantyfikujące języków etnicznych. W przypadku badania tych ostatnich bierzemy pod uwagę pewne prawidłowości natury *empirycznej* – sprawdzamy, jakie własności mają zwroty kwantyfikujące spotykane w językach. Z drugiej strony, postuluje się pewne warunki natury czysto logicznej jako spełniane przez wszystkie znane języki. Mówimy w takim przypadku o *uniwersaliach semantycznych* (dotyczących kwantyfikacji w językach etnicznych). Dla przykładu, Dag Westerståhl proponuje m.in. następujące założenia:
 - (a) **(U1)** Kwantyfikatory języków etnicznych są monadyczne lub są redukowalne do kwantyfikatorów monadycznych.
 - (b) **(U2)** Kwantyfikatory języków etnicznych spełniają *CONSERV*.
 - (c) **(U3)** Kwantyfikatory języków etnicznych spełniają *EXT*.
 - (d) **(U4)** Kwantyfikatory języków etnicznych spełniają *QUANT*.

Uniwersalia językowe to cechy, które miałyby przysługiwać wszystkim językom. Wielokrotnie próbowano ustalać listy takich cech. Próbowano również ustalać *uniwersalia warunkowe*, czyli stwierdzenia podające zależności między cechami strukturalnymi języków. Dla przykładu, przywołajmy kilka tego typu ustaleń podanych przez Greenberga:

1. *Universal 3.* Languages with dominant VSO order are always prepositional.
2. *Universal 4.* With overwhelmingly greater than chance frequency, languages with normal SOV order are postpositional.
3. *Universal 5.* If a language has dominant SOV order and the genitive follows the governing noun, then the adjective likewise follows the noun.
4. *Universal 17.* With overwhelmingly more than chance frequency, languages with dominant order VSO have the adjective after the noun.

Na temat wyróżnienia dwóch rodzajów szyku elementów, jeśli chodzi o zależność *określające-określane* Greenberg pisze (Greenberg 1966, 76):

Linguists are, in general, familiar with the notion that certain languages tend consistently to put modifying or limiting elements before those modified or limited, while others just as consistently do the opposite. Turkish, an example of the former type, puts adjectives before the nouns they modify, places the object of the verb before the verb, the dependent genitive before the governing noun, adverbs before adjectives they modify, etc. Such languages, moreover, tend to have postpositions for concepts expressed by prepositions in English. A language of the opposite type is Thai, in which adjective follows the noun, the object follows the verb, the genitive follows the governing noun, and there are prepositions. The majority of languages, as for example English, are not as well marked in this respect.

W pracy Aitchison 1996 podaje się następującą propozycję:

A possible list of 'narrow' absolute universals – features found in all languages – runs as follows.

All languages:

- (1) have consonants and vowels.
- (2) combine sounds into larger units.
- (3) have nouns — words for people and objects.
- (4) have verbs — words for actions.
- (5) can combine words.
- (6) can say what did what to who.
- (7) can negate utterances.
- (8) can ask questions.
- (9) involve structure-dependence.
- (10) involve recursion.

But even these few could be criticized as misleading.

3.3 Hipotezy i problemy otwarte

Czy w językoznawstwie ogólnym są jakieś wielkie problemy otwarte? Wspominaliśmy już o tym, że większość obecnie istniejących (i szybko ginących) języków nie posiada należytego opisu. Pamięamy również, że nie ma powszechnej zgody lingwistów co do kształtu definicji niektórych podstawowych pojęć językoznawczych. Inne otwarte problemy lingwistyki to np:

1. *Monogeneza czy poligeneza języka?*
2. *Geneza składni.*
3. *Hipotezy dotyczące rodzin językowych oraz języków izolowanych.*
4. *Nierozszyfrowane dotąd systemy pisma.*
5. *Przekład maszynowy.*
6. *Mózg, umysł, język.*

4 Język w świetle wybranych nauk

Badania w ramach językoznawstwa ogólnego nie są prowadzone w izolacji. Wpływ na nie mają też ustalenia charakteryzujące język z różnych perspektyw. Omówienie tych problemów wykracza jednak, naszym zdaniem, poza ramy niniejszego kursu. Wedle otrzymanych przez wykładowcę zaleceń, kurs *Językoznawstwa ogólnego* dla studentów kognitywistyki UAM ma pełnić rolę wyłącznie usługową, podając rudymtarne wiadomości, których znajomość niezbędna jest w pełnym rozumieniu kursu *Językoznawstwo kognitywne*. Ograniczamy się więc niżej do kilku haseł.

4.1 Socjolingwistyka

Socjolingwistyka bada wszelkiego rodzaju związki między społeczeństwem, a używanymi przez nie odmianami języków.

1. *Wspólnoty językowe.*
2. *Badanie socjolektów.*
3. *Status społeczny.*
4. *Gender studies.*

4.2 Psycholingwistyka

Psycholingwistyka zajmuje się psychologicznymi podstawami funkcjonowania języka.

1. *Przyswajanie języka.*
2. *Rozumienie języka.*
3. *Tworzenie wypowiedzi językowych.*

4.3 Lingwistyka matematyczna

Na wykładzie dotyczącym składni podaliśmy kilka podstawowych pojęć lingwistyki matematycznej, związanych z gramatykami formalnymi oraz automatami.

1. *Lingwistyka algebraiczna.* Solomon Marcus (1925-2016), Petr Sgall (ur. 1926).
2. *Kategorialny opis języka.* Kazimierz Ajdukiewicz (1890–1963), Richard Merritt Montague (1930–1971), Joachim Lambek (1922–2014).

4.4 Inne dyscypliny z pogranicza lingwistyki

Powtórzmy, że nie jest celem tego kursu zdawanie sprawozdania z badań w mnóstwie dyscyplin związanych bardziej lub mniej bezpośrednio z językoznawstwem ogólnym. Dodajmy jedynie, że w ostatnim czasie coraz ważniejsze stają się badania należące do następujących dyscyplin:

1. *Neurolingwistyka.*
2. *Lingwistyka informatyczna.*
3. *Krytyczna analiza dyskursu.*

5 Filozofia języka

Część problematyki filozoficznej związana jest bezpośrednio z analizą języka, jak prawdopodobnie słuchacze wiedzą już z kursu *Filozofii*. Zachęcamy ewentualnie zainteresowanych słuchaczy np. do lektury zbioru przekładów: *Filozofia języka*. Wybrała i wstępem opatrzyła Barbara Stanosz. Tłumaczyli: Cezary Cieśliński, Barbara Stanosz, Tadeusz Szubka. Fundacja ALETEIA – Wydawnictwo SPACJA, Warszawa 1993.

Niektóre tematy interesujące filozofów języka to, np.:

1. *Nieostrość*. Jak dajemy sobie radę posługując się terminami, których denotacje są rozmyte?
2. *Intensjonalność*. Jakie systemy logiczne pozwalają scharakteryzować semantykę wyrażeń intensjonalnych?
3. *Uniwersalia*. Lingwistyczne aspekty sporu o istnienie powszechników.
4. *Język a myślenie*. Czy istnieje coś takiego jak *język myśleński*?
5. *Teorie znaczenia*. O filozoficznych koncepcjach znaczenia zwięźle pisze autorka w pracy Grzegorzczkowa 1990.
6. *Teorie referencji*. Jaką semantykę mają deskrypcje określone? Jaką semantykę mają nazwy własne?
7. *Prawda*. Na stronie niniejszych wykładów słuchacze znajdą tekst omawiający rozprawę Alfreda Tarskiego *Pojęcie prawdy w językach nauk dedukcyjnych* (1933):
<http://logic.amu.edu.pl/images/b/b5/P2t.pdf>
8. *Antynomie semantyczne*. Wspomniany wyżej tekst zawiera też przystępne omówienie kilku znanych antynomii semantycznych.

6 Wesoła dygresja: twierdzenie Noether

W 1918 roku Emmy Noether udowodniła twierdzenie, które ma podstawowe znaczenie dla opisu rzeczywistości fizycznej (Noether 1918). Wspominamy tu o tym dlatego, iż uważamy, że ciekawym problemem badawczym jest poszukiwanie ewentualnego odpowiednika twierdzenia Noether dla opisu rzeczywistości językowej.

W uproszczonym, popularnym sformułowaniu twierdzenie Noether głosi, że jeśli w danym układzie fizycznym występują określone *symetrie*, to otrzymujemy pewne *prawa zachowania*, dla przykładu:

1. Symetrie względem przesunięcia w czasie dają prawo zachowania energii.
2. Symetrie względem przesunięcia w przestrzeni dają prawo zachowania pędu.
3. Symetrie względem obrotów dają prawo zachowania momentu pędu.

Prawa zachowania to podstawowe prawa fizyczne. Fundamentalne są również pewne zasady wariacyjne, np. *zasada najmniejszego działania*.

Uważamy, że znalezienie odpowiedników tego typu praw dla rzeczywistości językowej jest jednym z najważniejszych wyzwań teorii języka.

7 Uwaga redakcyjna

Podobnie jak wszystkie poprzednie notatki wykładowcy, również niniejsza notatka ma charakter hasłowego przewodnika po treściach omówionych na wykładzie. Łatwo zauważyć, że dzisiejsza notatka wymaga wielu uzupełnień. Słuchacze poważnie zainteresowani anonsowaną problematyką zechcą sięgnąć do literatury przedmiotu.

Odnośniki bibliograficzne

- Aitchison 1996. *The seeds of speech: language origin and evolution*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Greenberg, J. 1966. *Language Universals*. Janua Linguarum, Series Minor 59, Mouton, The Hague.
- Grzegorzczkova, R. 1990. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Grzegorzczkova, R. 2007. *Wstęp do językoznawstwa*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ivić, M. 1975. *Kierunki w lingwistyce*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław Warszawa Kraków Gdańsk.
- Noether, E. 1918. Invariante Variationsprobleme. *Nachr. Akad. Wiss. Göttingen, Math.–Phys. Kl. II*, 235–257.
- Pogonowski, J. 1991. *Hierarchiczne analizy języka*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

- Pogonowski, J. 1996. przyczynek do logicznej rekonstrukcji typologii strukturalnej. W: J. Pogonowski, T. Zgółka (red.) 1996. *Przyczynki do metodologii lingwistyki*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 93–108.
- Venneman, T. 1983. Causality in language change. Theories of linguistic preferences as a basis for linguistic explanations. *Folia Linguistica Historica* **VI**/1, 5–26.